

DAUGIAU DRĄSOS IŠ SAVĖS

Valdemaro Klumbio pokalbis su Romualdu Ozolu

Vilnius, 2002 m. liepos 8 d.

Spaudai parengė ir komentarus parašė Valdemaras Klumbys.

Dokumentas: garso įrašas (57 min.), saugomas V. Klumbio asmeniniame rinkinyje.

Šis pokalbis įvyko man renkant medžiagą apie pagrindinį leidinį „Perspektyvos“ ir savilaidos sklaidą tarp inteligentų. Anksčiau keletas žmonių buvo minėję, kad „Perspektyvas“ skaitydavo ir R. Ozolas. Kalbėjomės susėdę ant suoliuko Vilniaus Prancūzparke, šuns lojimas ir vaikų rėkavimas visai šalia įsirašė, tačiau tik keliose vietose sutrukdė šifruojant suprasti, kas sakoma.

Yra išleista daug R. Ozolo tekstų apie sovietmetį, dienoraščių, tačiau juose nebuvo galima atvirai rašyti apie savilaidą, turbūt atsiminimai ir svarstymai apie ją ir yra istoriškai vertingiausia interviu dalis, kaip ir kai kurie niekur kitur nefiksuoti epizodai iš asmeninės patirties. Mano noras sužinoti kuo daugiau lėmė kartais įkiry įvairių smulkmenų apie pagrindį tikslinimą, bet tai ir leido sužinoti naujų dalykų. Kai pašnekovas pernelyg nutoldavo į dabartį, diktofoną išjungdavau taupydamas kasetes. Įrašyta valanda pokalbio publikuojama visa su keliomis mažytėmis kupiūromis. Už patikslinimus rengiant komentarus dėkoju Bronislovui Genzeliui.

Publikavimo principai. Stengtasi išsaugoti kuo daugiau autentiško kalbėjimo, todėl palikti nevertotini žodžiai, tokie kaip *nu*, tekste jų neišskiriant kursyvu, kaip reikalauja taisyklės – toks išskyrimas akcentuotų žodžius, kurių kalbėtojas pabrėžti nesiekė. Netaisyti ir šnekamojoje kalboje neišvengiami nukrypimai nuo bendrinės kalbos normų, nelipdytos nukąstos žodžių galūnės. Tačiau gyvas kalbėjimas labai skiriasi nuo

rašto, todėl kalba taisyta siekiant teksto aiškumo. Daugiausia keista žodžių tvarka, atsisakyta pasikartojimų bei nieko nereiškančių žodžių, tokių kaip *reiškia, ten*. Visi prasminiai praleidimai (tai daugiausia vis kartojęsi dabarties vertinimai) žymimi daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose. Žodžiai, kurių nepavyko suprasti, žymimi [nž], žodžiai ar frazės, kurie girdisi neaiškiai, kurių iššifravimas nėra visiškai tikslus, spėjamas, pateikiami laužtiniuose skliaustuose su klausuku pabaigoje. Kursyvu laužtiniuose skliaustuose įrašyti patikslinimai, nurodantys neverbalines R. Ozolo kalbėjimo detales – juoką, šypseną, ilgą tylėjimą ir pan., bei techninė informacija apie kasetės keitimą ir įrašo pauzę. Žodžiai, kuriuos kalbėtojas pabrėžė, pabraukti. Laužtiniuose skliaustuose pateikiami parengėjo papildymai, kurie yra dviejų rūšių: žodžiai, palengvinantys teksto supratimą (tai, kas savaime suprantama kalbant, tekste suvokiama kitaip); trumpi faktų papildymai, daugiausia – minimų žmonių vardai apie juos kalbant pirmą kartą, jei R. Ozolas jų nepaminėjo, ir numanomos, bet nepasakytos datos, palengvinančios informacijos supratimą. Stengtasi neapkrauti teksto komentarais išnašose, neaiškinti faktų, kurie ir taip plačiai žinomi ar lengvai surandami, pvz., kas yra Antanas Terleckas. Išnašose pateikti kontekstiniai duomenys, palengvinantys minimos informacijos suvokimą; nurodoma, kur galima ieškoti papildomos mažiau žinomos informacijos; pataisomi pasitaikę klaidingi teiginiai.

Parengėjas

V. K. *Kaip susipažinote su pogrindžio spauda ir kada?*

R. O. O. Pats įdomiausias klausimas. Kuriais metais tai galėjo būt? Tai galėjo būt apie 1974 metus. Kad eina pogrindinė spauda, 1974 metais jau buvo žinoma¹. Kas eina, kaip eina – nežinojome. Mes daugiausia dirbom keli: [Bronislovas] Genzelis, Ipolitas Ledas [...], toliau – Antanas Rybelis. Tai va, mūsų ketveriukė tokia buvo, bet dažniausiai trejukė. Ledas toksai labai lėtas, tai mes – Rybelis, Genzelis ir aš – visu tuo domėjomės. 1973 metais, po to, kai [Romus] Kalanta susidegino 1972 metais, mes matėm, kad jau viskas, šakės, su visais Prahos pavasariais [*nusijuokia*] ir jugoslaviško tipo komunizmais yra baigta, kad reikia daryti kažką savo. Su Genzeliu [*nž*] važinėdavom, tai visada svarstėm: kokia išeitis? Kaip daryt, kokie keliai? Keliai buvo du tik: iš vidaus ir iš išorės. Kaip iš išorės? Iš išorės – kada subyrės Tarybų Sąjunga. Kada ji subyrės – velnias žino. Atrodė didelė galybė, ir vis labiau susiglaudinanti, besisti-prinanti. Manėm taip, kad jinai, nors gali iš savęs laikytis, bet izoliavusis neišsilaikys. Konfliktas su Kinija brendo ne dienom, o valandom, galima sakyti. Prie Amūro beveik karas ėjo². Tai mūsų viltis buvo, kad išsivadavimas gali ateiti Tarybų Sąjungai su Kinija susipliekus. Ir dėl to mes visokiais būdais stengėmės išeiti į Kiniją, Maskvoj per savo visokius pažįstamus, taip pat ir kinus. Bet tai buvo daugiau spekuliatyvi galimybė.

Ir, aišku, supratom, kad čia, Lietuvoj,

¹ Tuo metu ėjo vienintelis lietuviškas periodinis pogrindinis leidinys – „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ (nuo 1972 m.). Antras leidinys – „Aušra“ pradėtas leisti 1975 m. *Visi komentarai išnašose – parengėjo.*

² 1969 m. įvyko keli lokalūs susirėmimai SSRS ir Kinijos pasienyje, kurių metu naudota ir sunkioji karinė technika, žuvo 70 sovietų karių. Apie susidūrimus ir aukas pranešta SSRS spaudoje.

veikti yra pagrindinis dalykas. Nes pakelti žmones – tai reikštų sukurti viską. Mes po to Kalantos susideginimo, kai pasirodė, kad jau eina ta [pogrindinė] spauda – vieną kitą leidinuką... Ką mes skaitėm? „Akiračius“³ pirmiausia, paskui... „Perspektyvos“⁴, rodos, buvo trečias daiktas, su kuriuo teko susipažinti. Tai susipažinę su vienu, kitu, trečiu, mes... Ne, kai tiktai pasirodė tas pogrindinės spaudos judėjimas, su Genzeliu pradėjom galvot, kad mums patiems reiktų šitą daryti. Ir jis turėjo pusbrolių tokių⁵, Aukštadvario link [gyveno], ir mes po gero pusmečio kalbų pagaliau ėmėmės kažką bandyt daryt. Aš ir dabar turiu tuos savo rankraščius išsaugojęs, kur bandžiau straipsnius atitinkamus rašyt, kaip mūsų galva atrodytų, į jaunimą [nukreiptus] ir tokius teorinius. Apie tarybinį vadizmą yra mano nebaigtas. Bet kai susipažinom su vis daugiau tų [pogrindinių] leidinių, pradėjom mąstyti taip, kad, nu, velnias, kažką naujo vargiai pasakysim. Ypač po to, kai su „Perspektyvom“ susipažinom. Jos buvo intelektualios. Ir iš tiesų ne tiek į praeitį, kiek į ateitį orientuotos. Tas buvo labai svarbu, nes mūsų [mąstymas buvo] irgi: ką reikia daryt, kokia turi būt mūsų ateitis? Tai sakom: ar verta kartotis?

Tada paraleliai dirbom prie filosofijos leidybos, tai po to, kai 1973 metais pavyko išleisti [filosofijos] chrestomatijos pirmąjį tomą⁶, su Genzeliu pasakėm: vyrai, turim

³ Išeivijoje nuo 1968 m. liepos leistas mėnraštis, daug dėmesio skyręs padėčiai Lietuvoje.

⁴ Pogrindžio leidinys, leistas 1978–1981 m.

⁵ Besitiklinant apie tai paklaustas B. Genzelis teigia, jog R. Ozolas suklydo ir padėti norėjo ne pusbroliis, o B. Genzelio bendramokslis Vytautas Janulis. Dar žr.: Genzelis, B., 2016. *Politikos laisvavimo užrašai: Sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu.* Vilnius: Versmė, p. 76–77.

⁶ Bandomasis chrestomatijos tomas *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* pasirodė 1974 m.

būti protingi – kas nori eiti sėsti į kalėjimą, gali sėsti, tai jų apsisprendimas – mums sėsti nėra prasmės, nes jau yra, kas eina [į kalėjimą]. Ir reikia daryti [visuomenės] švietimą. Aš manau, kad tas kelias buvo teisingas, ir mūsų išėjimas į naciją, į vidų buvo per filosofijos palikimą, per chrestomatiją, per „Problemų“ žurnalo leidimą. Genzelis savo knygutėje „Sąjūdis“⁷ tą labai neprastai aprašo. Va, tai šitoks kontekstas buvo. Ir „Perspektyvos“ buvo vienas iš tų leidinių, kuris galutinai mums padėjo apsispręsti likti legaliai, viršuje, ir pabandyti eiti ieškant landos, kelių čia, taip sakant, dienos šviesoje. Ir kaip pasirodė, tai ir buvo kelias, kuris iš tiesų buvo tas kelias, produktyvus kelias. Nes visas Sąjūdis irgi buvo paremtas landų ieškojimu, kaip padaryti, įveikti pasipriešinimą ir, įkėlus koją į priešų teritoriją [nusijuokia], ieškoti būdų, kaip įkelti antrą, kad nenukirstų. Svarbiausia, kad nenukirstų.

Tai va šita metodika praktiškai buvo brandinama nuo „Kultūros barų“, kuriuos padariau 1964 metais iš „Meno saviveiklos“ perorganizuodamas į „Kultūros barus“ 1965 metais. Jis buvo paskui sumuštas⁸, bet [Aleksas] Baltrūnas paskui atėjo ir pagal „Naujosios Romuvos“ modelį darė labai neblogą žurnalą ir pats. Jis buvęs plechavičiukas, tai jisai pakankamai gerai suprato visas problemas ir gana gerai dirbo, nors laikėsi va taip: šitoj pusėj reikia išlikti, reikia draudimų lygyje išlikti. Bet žmonių atžvilgiu jis buvo labai sąžiningas ir netgi tokį [Algirdą] Skin-

kį, kuris buvo [partizanų] išdavikas, jisai vis tiek priėmė į tuos „Kultūros barus“ ir iki pat paskutinių dienų, kol visą jo redakciją išvaikė po to⁹, jį laikė. Tai vat tokieėjimai. [Vytautas] Skuodis¹⁰? Irgi buvo iš tos plejados.

V. K. *Teko jį pažinot?*

R. O. Jo, žinoma. Taip nebuvom į draugystę suėję, bet... Na, lygiai tada, iki Atgimimo, aš taip pat buvau pažįstamas ir su [Česlovas] Kudaba, su [Valdu] Adamkum, kai jis atvažiuodavo čia, visokias prakalbas sakydavo. Skuodį taip pat teko žinot iš tų akademinų sferų.

V. K. *Nenustebino, kad jisai leido „Perspektyvas“? Ar iki jo suėmimo žinojote, kad jis leido?*

R. O. Ne, kur žinosim? Nežinojom. O kai sužinojom, tai manęs nei kiek nenustebino. Tiesą sakant, žmogus tylus, žmogus intelektualas, žmogus eruditas, žmogus patriotas. Bet jis va toks uždaras ir, atrodytų, iš kur gali gimti tokiame pakankamai gerai jaučiančiame, kas yra šalia ir kad tarp to, kas esi tu, ir to, kas šalia, dar yra tarpas.

V. K. *O iš ko gaudavot „Perspektyvas“?*

R. O. Na, dabar jau, žinoma, galima sakyti. [nusijuokia] Daugiausia aš gaudavau iš [Marcelijaus] Martinaičio, iš Genzelio ir [Antano] Nesavo, amžinatilsį, jisai mirė Gruzijoje.

V. K. *O kam duodavote?*

R. O. Paprastai aš gražindavau.

V. K. *Daugiau niekam neduodavote?*

R. O. Man būdavo duodama perskaityti. Kiek aš esu gavęs, tai su prašymu gražinti. Tai, kas yra pas mane, tai su tų pačių žmonių žinia yra ir po šiai dienai, taip sakant.

⁷ Genzelis, B., 1999. *Sąjūdis: Priešistorė ir istorija*. Vilnius: Pradai, 1999, 166 p.

⁸ Pirmiems dviem numeriams susilaukus kritikos, nuo trečiojo „Kultūros barams“ vadovauti pradėjo A. Baltrūnas. Apie „Kultūros barų“ leidybos pradžią detalai pasakojama: Ozolas, R. 2003. Dienos, kai dienos buvo per mažas: 1964–1965 metų dienoraščių fragmentai. *Naujoji Romuva* 4: 44–54.

⁹ A. Baltrūnas iš „Kultūros barų“ redaktoriaus pareigų atleistas 1972 m., po R. Kalantos susideginimo Lietuvoje laikinai sugriežtėjus kultūrinei politikai.

¹⁰ VU docentas, geologas, pagrindinių „Perspektyvų“ leidėjas, suimtas 1979 m.

V. K. *O ką dar skaitėte iš pagrindinių leidinių? „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“ teko skaityt? „Aušrą“, „Pastogę“?*

R. O. Sakau, teko „Aušrą“ skaityti ir „Katalikų Bažnyčios kroniką“ daugiau. Šitą aš su labai dideliu susidomėjimu skaičiau, nes man atrodė, kad tuo metu „Katalikų Bažnyčios kronika“ yra pats svarbiausias daiktas. Visa kita jau yra tikrai intelektualų veikimas, žmonių, bandančių paveikti gana nedidelę aplinkos dalį, o ten tai jau buvo veikimas, [nukreiptas] į visą tautą ir į užsienį, kas buvo svarbiausia. O kai Amerikos radijas¹¹ pradėjo jau ištiesai cituoti „Katalikų Bažnyčios kroniką“, tai man tapo aišku visas šito sumanymo maštabiškumas. Iš tiesų šaunuoliai, šitokią darbą darę.

V. K. *O rusiškos savilaidos teko skaityti?*

R. O. Labai daug, labai. Rusišką savilaidą gaudavau per Ipolitą Ledą, per [Marcelijų] Martinaitį. [Arvydas] Šliogeris, atsimenu, irgi yra porą kartų davęs. Turbūt viskas.

V. K. *O palyginus lietuviškos ir rusiškos savilaidos intelektualinius lygius?*

R. O. Rusiškos aukštesnis, be jokios abejonės. Be jokios abejonės. Jų metafizinis pamušalas, pamatas yra kur kas rimtesnis. Mūsų daugiau toks fenomenologinis, aprašomasis, o jų tai vis dėlto su idėja. Mūsų idėja – priešinimosi idėja. O priešinimosi idėja visada va tokiais atvejais yra labai neapibrėžta. Apie nepriklausomybę gali šnekėti, bet tuo metu apie nepriklausomybę niekas iš esmės ir nešnekėjo. Kalbėjo apie kitus dalykus. „Mes sakome „Leninas“, galvojame „partija“, sakome „partija“, galvojame „Leninas“.“¹² Tai vat taip va. Toks buvo ir tas disidentinis, kitamintis matymas.

Aš labai suprantu šitokią dalyką, nes pats pasipriešinimas, nesutikimas su tuo, kas buvo – [vien tai] jau galima buvo, kaip sakant, traktuoti pozityviai. Ir jeigu ilgainiui išryškėjo, kad toks Tomas Venclova yra juodas kosmopolitas, juodas, tipiškas... Aš vis dar tikiuosi parašyti apie jį kaip [apie] lietuviškąjį kosmopolitą, brangakmenio pavidalą įgavusį. Tikrai nėra tikresnio ir savo biografija, ir savo raštais. Jis nusipelnė šito. Bet tada jo išvažiavimas [1977 m.] buvo, taip sakant, demonstravimas, kad tarybų valdžia yra „šlecht“¹³. Tai lygiai taip pat ir visi kiti. O rusai turėjo aiškią apibrėžtį: komunizmas jiems yra nepriimtinas. Tai yra pirmas, negacija kaip opozicija šitam komunizmui, rusiškajam komunizmui. Vieni siūlė komunizmą su žmogišku veidu, kiti – žmogaus teises, bet tai vis tiek buvo antikomunistinės literatūros rašymas ir platinimas. Ukrainiečių traktate, kuris man paliko labai didelį įspūdį (kaip jis vadinosi, užmiršau), apie Ukrainos nepriklausomybę kalba tiesiai¹⁴.

V. K. *Tyrinėtojai yra pastebėję, kad lietuvių disidentinėje veikloje nebuvo konkretesnių planų, tiktai abstraktus žodis „nepriklausomybė“ ir viskas. Viso kito nelabai buvo. Ar Jūs vis tiktai nebandėte rašyti į pagrindžio spaudą, kad ir į tas pačias „Perspektyvas“?*

R. O. Ne ne... Rašyti nebandėm, mes bandėm savo grupę išleisti. Suprantat, vienas dalykas yra bandyti rašyti [leidiniui], kur tu nežinai, kas ten yra. Ir kitas dalykas – savo rato žmones suorganizuoti. Tas išleidimas ne ypač ir sunkus buvo. Bet tu jais jau pasitiki, žinai, kad tavęs neišduos.

¹³ Bloga (vok.).

¹⁴ Gali būti, jog turimas omeny I. Ledo interviu minėtas Michailo Braičevskio veikalas „Prijungimas ar susijungimas?“

¹¹ „Amerikos balsas“.

¹² Apytikslė citata iš Vladimiro Majakovskio poemos „Leninas“.

Tai čia yra visiškai aiškus daiktas. Tas Genzelio pusbrolis, kuris buvo jau suradęs tą daržinę ir jau buvo beveik padaręs vietą spaustuvei, ir po šiai dienai negali atleisti, kad mes nepadarėm savo darbo. Šiaudadūšiai, – sakė jis. Jisai nesuprato šito, kad tas mūsų viešasis filosofinis veikimas kai kuriais požiūriais turėjo didesnę reikšmę negu dar vienas papildomas leidinys. Tai [vyko] tas nedidelio žmonių rato susitelkimas ir tuo pagrindu leidinių radimasis, daug tų leidinių. Buvo baimės dėl to, kad tu gali būti parduotas nežinomų tau asmenų.

V. K. *Sakėte, kad savilaidos lygis buvo gana žemas, palyginti su Rusija. Ar nebuvo bandymų susisiekti su pogrindžiu?*

R. O. Suprantat, aš visada šituo nepasitikėjau. Man tai buvo svetima. Dabar man svetimi ir Vakarai, ir Rytai. Tada su Vakaraus jokių kontaktų nebuvo, o su Rytai aš nenorėjau susidėti. Man vis tiek jie buvo rusai ir... Aš buvau juodas nacionalistas nuo pat pokario laikų, nuo pat vidurinės mokyklos. Man rusas buvo rusas ir niekas kitas, ir tokio, kaip kad buvo žavėjimasis [Andrejumi] Sacharovu, žinai, [Kovaliovu?] ir daugiau... Net [Aleksandras] Solženycinas... Aš sakiau: palauk, dabar jis rašo taip, jis tuoj pat bus juodas šovinistas. Taip ir buvo. Taip ir atsitiko. Kurį laiką, jau Sąjūdžiui randantis, buvo tokia žurnalistė iš „Ogonioko“¹⁵, labai susidomėjusi Lietuva, ir apie mane jinai parašė netgi keletą publikacijų „Ogonioke“ maždaug 1989-aisiais, kai tikrai susikūrė Sąjūdis ir pradėjo eit „Atgimimas“¹⁶. Per

¹⁵ Maskvoje leistas perestroikos laikais labai populiarus savaitinis žurnalas.

¹⁶ Nina Čiugunova šiame žurnale 1989–1991 m. paskelbė kelias plačias publikacijas apie Lietuvą, jose R. Ozolui skirta nemažai dėmesio, o dviejuose straipsniuose tapomas jo portretas per jį bandant suprasti, kas vyksta Lietuvoje, žr.: Чугунова, Н., 1991. Аžuолас: Каждый свое прозрение переживает особо.

„Возрождение“¹⁷ jinai atsekė ir atlėkė žiūrėt, kas čia dedasi. Tai jinai buvo demokratė. Sakau: mergele, vieną gražią dieną tu pabusi nacionaliste ir tada čia nebevažiuosi ir apie nieką neberašysi. Taip ir yr. 1991-aisiais po sausio 13-osios dar atvažiavo vieną kartą ir galų gale... Jo, tais metais rudenį buvo atvažiavus, „Draugystės“ viešbuty apsisutojo, mes ten pietavom ir jinai sako: „А ведь вы, Ромуальдас, были правы.“¹⁸ Ir aš supratau, kad daugiau jos nebus. Tai taip kad girios paukštis į girią žiūri.

Aš manau, kad... Ir apskritai šita mano pozicija yra fundamentali, nemirtinga ir niekada nepasibaigianti: negali žmonės gyventi žemėj, nebūdami atsakingi už tą vietą, kurioje jie gyvena. Kaip jie gali būti atsakingi? Tikrai būdami atsakingi kaip tauta arba kaip visuma, kurianti tą kultūrą, kuri yra natūros antipodas, o to antipodo sėkmė, pačios populiacijos sėkmė, priklauso nuo to, kiek natūra išlieka kaip natūra, o ne kaip priešas. Šiandien ir visas Žemės likimas priklausys nuo to, ar žmonės, žmogiškoji populiacija sugebės neperžengti ribos, neperžengti resursų išnaudojimo ribos. Taigi, [nėra] kito būdo stabilumą pasiekti, kaip tautoms prisiimant atsakomybę už gyvenamąją vietą, per kokias nors Jungtines Tautas arba kitą pasaulinę organizaciją demokratiškai reglamentuojančiu susitarimu. Neturi pasaulis [ateities?], jeigu šitokia organizacija nebus įkurta. Taigi, nėra ko man šokinėti nei į Briuselį, nei į Maskvą, nei dar kur nors. Turiu darbo čia.

V. K. *Tai ir tuo metu žiūrėdami į rusų disidentus matėte, kad tiesiog nesutampa tikslai?*

Огонек 50: 10–13; Чугунова, Н., 1991. Муки: Литва предчувствует Россию? Огонек 40: 25–27.

¹⁷ Atgimimas – rusiškas Sąjūdžio laikraščio „Atgimimas“ variantas.

¹⁸ О јук Јūs, Romualdai, buvute teіsus (rus.).

R. O. Ne. Man patiko jų intelektualinis lygmuo, kuris buvo [labai geras?], bet aš taip pat turėjau žymiai aukštesnių intelektualinių tekstų, kurie buvo ne mažiau įdomūs. Pavyzdžiui, kalbėtis su graikais man buvo dar įdomiau negu su rusais. Turiu galvoj antiką.

V. K. *O koks Lietuvos inteligentijos indėlis į pasipriešinimą? Ir iš viso – kokia jos laikysena okupacijos atžvilgiu bendrais bruožais?*

R. O. Jeigu pasakytumėt – intelektualų, tai aš pasakyčiau: pasakykit, kas jie? Jeigu Jūs sakot, kad inteligentų, tai aš Jums galiu pasakyti: taip, inteligentijos Lietuvoje jau buvo. Ir buvo pakankamai rimtas sluoksnius. Tas, kuris pergyveno pokarį, labai aiškiai matė abi puses, matė, kas gulėjo bažnyčių patvoriuose ir ką laidojo su šautuvų salvėmis po raudonomis žvaigždėmis, ir sugebėjo atsilaikyti per visą tą... maždaug 1951–1956 metus. Ir taip pat neapkvaišti per chruščioviškąjį atlydį. Va iš tų jau augo tokie, kaip Ingė Lukšaitė, kaip jos motina [Meilė Lukšienė], atlaikiusi viską, kaip Skuodis, kaip Genzelis, pats bizojęs po komjaunimo organizacijas, ten ir sekretorium buvęs, ir visa – kuo jis ten nebuvo, kol uodegos vos neprikirpo. Bet jie nepasimetė. Jie žinojo, kad reikia atsilaikyti. Ir ieškojo, kaip atsilaikyti. Tai va tokių [inteligentų] buvo, ir aš manau, kad jeigu kas nors padarė tautą kuriam laikui, – paskui jinai iškriko ir vėl jos nebeliko, – tai padarė inteligentija per visokias savo kultūrinio pasipriešinimo akcijas. Per tokį [Justino] Marcinkevičiaus pagonizmą, šitą pseudoistorizmą ir panašiai. Bet jie padarė fundamentalų, niekada nebusių daiktą – Baltijos kelią. Nebuvo ir nebebus šitokios manifestacijos, tokio [nž]. Va ten tai buvo tauta. Bet tai buvo tauta už laisvę, kuri net ir nesakė žodžio „ne-

priklausomybė“. Ir kai kas, ko gero, net ir neįvardijo, kad laisvė yra nepriklausomybė.

V. K. *O koks buvo tos inteligentijos santykis su pasipriešinimu, su disidentiniu judėjimu, Jūsų manymu?*

R. O. Manau, kad buvo pozityvus, kategoriškai pozityvus, su šiek tiek galbūt tokiu šventu drebuliu, šventai baimingu drebuliu. Aš čia turiu galvoj tą 1987 metų demonstraciją prie [Adomo Mickevičiaus] paminklo. Juk daug kas žinojo, kad bus¹⁹, bet atėjo nedaug kas. Tai reikalavo jėgų. [Arvydas] Juozaitis dabar neseniai pasakojo, kad jisai buvo sužinojęs iš kažkur ir buvo užlipęs ant Gedimino kalno bokšto bei ten fotografavosi šituos vaizdus. Nežinau, ar jis juos turi, ar neturi, ar čia mitas, ar išsigalvojimas, ar kaip, bet faktas yra tas.

Man labai primena tą situaciją, kai aš Zarasuose pirmą kartą užlipau į dešimties metrų [aukščio] šuolių į vandenį bokštą. [nusijuokia] Ir ten, žinai, pasižiūrėjau į tą žemę kaip iš dangoraižio. Pasitraukiau ir galvoju: nu, velnias, be reikalo aš čia užlipau. O ten parašyta rusiškai: „Здесь многие залезали, но не все прыгали.“²⁰ [nusijuokia] Sakau: och tu cholera, šikniau tu. Pabuvau biškį, užsimerkiau, nušokau. Vot ir peržengei šitaip, bet žinai, kad tu vat [stuksena į medinį suoliuką] ant šitokio krenti. [keičiama kasetė]

...respublikinį kažkokį suvažiavimą tų knyginkų, rusas kažkoks, ir pirminkaujantis sako: kadangi tarp mūsų yra nesuprantančių lietuviškai, tai pereisim prie rusų kalbos. Aš galvoju: jomajo, ką jūs čia darot? Vienas žmogus [nemoka]... Sėdžiu ir galvoju: nu jeigu tu nieko nepadarysi,

¹⁹ Apie mitingo vietą ir laiką iš anksto buvo gana ilgai pranešinėjama per užsienio radijo stotis.

²⁰ Čia daugelis užsikabrodavo, bet ne visi šokdavo (rus.).

šūdas iš tavęs, tavęs nėra. Bet reikia atsis-
tot ir išeit. Grindys linguoja. [nusijuokia]
Išėjau į tribūną, balsas lūžta, bet susakiau,
kad jeigu neturit vertėjo, tai galit bet kuris
sėsti šalia ir versti jam į ausį. O šiaip tai
mažuma taikosi prie daugumos. Po to...
Nu aš buvau jau, [taip] sakant, buvęs Mi-
nistrų Taryboj²¹, manęs išmest negalėjo, bet
[Juozas] Nekrošius liepė savo pavaduotojui
padaryti auklėjimą²². Tai mane dvi valan-
das ten auklėjo, juodai. Dieve, Dieve... Tai
lygiai taip pat va su tokiais peržengimo į
kitą pusę, tokiom problemom, aš manau,
susidurdavo visi, nors [pasipriešinimui]
pritarė beveik visi.

Atsimenu, važiauvau per Vilnelės tiltą,
žiūriu – Tomas Venclova stovi jau anam
krante, ten toks didelis stulpas, ir eina
aplink tą stulpą. Paeina, paeina, sustoja,
stovi, paskui vėl eina. Kol aš pravažiauvau
su troleibusu, tai jis porą kartų taip [stulpą]
apsuko. Matyt, žmogui ten jau visai viskas
užlūžę buvo. Ir tik po to aš sužinojau, kad
jisai jau išvažiuoja²³. Tai aš nemanau, kad
jisai ten kokias nors poezijas kūrė – jisai
apsisprendimus darė ir šitokiu būdu jam...,
pats užsimiršdamas, kur jisai besas ir ką jisai
bedaręs. Jisai mąstė apie tuos žingsnius.
Niekam, aš manau, nebuvo labai lengva pa-
daryti ką nors, o tuo labiau tokiam [Antanui]
Terleckui arba kokiam [Juozui] Zdebskiui,
žinai, eiti į mirtį arba į kalėjimą. Aišku, kad
nebuvo lengva.

²¹ R. Ozolas LSSR Ministrų Tarybos sekretariate
dirbo 1975–1980 m.

²² J. Nekrošius 1973–1990 m. buvo Valstybinio lei-
dyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto
pirmininkas, o R. Ozolas 1980–1989 m. buvo „Minties“
leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, taigi –
J. Nekrošiaus pavaldinys.

²³ T. Venclova į JAV išvažiavo 1977 m., o atvirą
laišką LKP CK su prašymu leisti išvykti į užsienį parašė
1975 m.

V. K. *Kas buvo žinoma apie pagrindį
tuo metu, pavyzdžiui, Filosofijos katedroje?
Kokias pavardes žinojote, kokią veiklą?*

R. O. Visi Helsinkio grupės veikėjai
buvo žinomi, kadangi jie ėjo per radiją ir
jau nieks neslėpė [tapatybių]. Kaip tiktai
jų išviešinimas buvo galimybės išsilaikyt
garantija. Ir jie patys tą puikiai suprato. Na
o kas leido laikraščius, tai, žinoma, turėjo
slėptis. Net ir jeigu žinotum...

V. K. *Bet žinojote tokį Terlecką ir kitus
panašaus lygio?*

R. O. Terlecką taip, žinoma. [Viktorą]
Petkų žinojau. [Vytautą] Bogušį jau paskui,
kai jis teatre padarė tą savo pareiškimą²⁴,
gerai žinojau. Daugiau pavardžių [žinojau].

V. K. *Kalbėjote apie ribos peržengi-
mą. Kokia buvo baimė? Kiek jos buvo?
Daug kas sako, kad bendrauti buvo iš viso
nejmanoma, kad buvo didžiulė visuomenės
atomizacija, žmonių tarpusavio bendravimo
fragmentizacija dėl vyraujančios baimės.*

R. O. Žinokit, aš manau, kad šitaip yra
sakoma perdėtai. Taip nebuvo. Laikėm,
kad pliuropiti bet kur yra tiesiog neprotinga.
Bet šnekėtis, jeigu tu turi bent minimalią
garantiją, kad, nu, gali šnekėt – visi šnekėjo.
Genzelis buvo gimęs vasario 16-ąją. Tai pas
Genzelį rinkdavosi pastoviai tokia kompani-
ja, kuri šnekėdavo viską. Tiesa, paskui, jau
po Nepriklausomybės atkūrimo, kai Genzelis
priėjo prie dokumentų... [įrašo pauzė] Tiesą
pasakius, po to, kai Genzelis priėjo prie
[KGB] dokumentų, pasirodė, kad vienas iš
jų, tas, kuris ten sėdėdavo, labai gražia rašy-

²⁴ Turimas omenyje V. Bogušio atviras laiškas Jau-
nimo teatro vyriausiajai režisierėi Daliai Tamulevičiūtei
po teatro darbuotojų visuotinio profsąjungos susirinki-
mo 1987 m. rugsėjo 10 d., turėjusio pasmerkti V. Bogu-
šio dalyvavimą mitinge prie A. Mickevičiaus paminklo.
Pasmerkimas nepavyko – V. Bogušis iš darbo nebuvo
atleistas, o susirinkimo stenograma pasiekė Vakarus ir
buvo transliuojama užsienio radijo stočių.

sena viską surašęs *saugumui*, kiekvienas ką ten šnekėjo. Ir nėra čia ko slėpti, tas žmogus yra Bronius Kuzmickas, vienas iš artimiausių mūsų bendradarbių filosofijos leidyboje. Tai va taip, tokie popieriai.

V. K. *O kas dar dalyvavo tuose pokalbiuose?*

R. O. Ten dalyvavo [Irena] Kostkevičiūtė, dalyvavo [Birutė ir Algirdas] Steponavičiai, dalyvavo Lukšaitė, dalyvavo [Roma ir Linas] Brogos, dar vienas socialdemokratas, man vis jo pavardė užkrinta, labai šaunus vyras, toksai tylus, ramus, bet jau iš tikrų socialdemokratų, kairiųjų patriotų. Tai jis būdavo. Mūsų tokia pagrindinė kompanija. Tiesa, dar Bronius Grušas su [Tamara] Grušiene kartais būdavo, čia senas Genzelio pažįstamas. Kas ten dar? Turbūt viskas, tokia kompanija.

Tai ką aš pats galiu pasakyti? 1959 metais studentu būdamas dalyvavau ansamblyje. Mes su [Vilniaus studentų] liaudies instrumentų sekstetu nugalėjom visasąjunginiam konkurse ir laimėjom kelialapį į 1959 metų Pasaulio jaunimo ir studentų festivalį Vienoje. Iš ten parsivežėm aukso medalį. Tai čia buvo furoras, beveik taip pat, kaip krepšinio rungtynių laimėjimas: stoty minia laukė, ant rankų nešė, sveikino, gėlių davė. Po to mes važinėjom plačiai: po Lietuvą ir po užsienį. Tai buvo toks Leonas Stepanauskas, dabar jisai žurnalistas, Vokietijoje jau seniai gyvena. Tai jis vis stengėsi koku nors būdu tą mūsų būrelį patraukti į savo pusę. Jis buvo įtraukęs į kažkokį jaunųjų literatų susivienijimą. Ir tokius keistus prašymus: parašyti savo įspūdžius radijo laidai. Bet kad būtų parašyta. Man taip nejaukiai visas tas rašymas, ir aš nusiploviau, galvoju: ai, velnias, neapsimoka. Kažkaip nesmagu, kad va, susitikai su tokiu žmogum, o jis klausinėja: ar to nebuvo, ar to nebuvo. Tai

man atrodo, kaip aš dabar matau, tada išvenčiau įkliuvimo į bendradarbiavimą, nors ir nesąmoningą bendradarbiavimą. Bet tokie spąstai daugeliui buvo.

Ir kai jau dirbau „Kultūros baruose“, vieną kartą paskambino kažkas telefonu ir sako: norėčiau susitikti. Aš kažkaip galvoju: velnias, ar aš susitariu su koku autoriumi dėl tokio susitikimo? Jis pasakė kažkokią pavardę, bet aš neprisiminiau. Sakau: tvarkoj, gerai, galim susitikti. Susitinkam mes [Lenino] prospekte, jisai nusiveda į partinę mokyklą, na, prie buvusio [Zigmo] Angariečio paminklo²⁵ ir pradeda: tai va, taip ir taip, Jūs daug važinėjat, pažįstat, bendradarbiaujat su inteligentija, būtų gerai, kad mes galėtumėm pasikeist nuomonėmis. Sakau: palaukit palaukit, kaip čia nuomonėmis keistis? – „Nu, suprantat, mus domina.“ Tai sakau: kas Jūs? Tai jisai paduoda tokią kortelę. Bet pasiėmė. Mes pasišnekėjom, aš sakau: žinot ką, tas jūsų pasiūlymas dabar yra toks iš mano gyvenimo iškrentantis, kad aš turėčiau labai, labai rimtai pagalvot. – „Nu gerai, galim galvot. Susitikim po dviejų savaitių.“

Pasirodo, per tas dvi savaites, man nebūnant, jie darė kratas mano kambary. Baltrūnas pasikviečia: ką tu ten, kokių rankraščių turi pasirašęs. Sakau: kokių rankraščių? Aii!.. [*aikteli*] Tada man topt į galvą, kad čia jau... Paskui šeimininkas, baltarusis toks, sako: „Ромка, ты знаешь, тут приходили.“²⁶ Nu ir ką? – sakau. – „А вот просили открыть.“²⁷ Nu, sakau, ar atidarėt? – Atidariau, nu ką.

²⁵ Paminklas stovėjo Z. Angariečio (dabar Kaštonų) g. gale prie Komunarų (dabar – A. Jakšto) g. Ozolas turėjo omenyje Z. Angariečio g. 7 buvusius LKP CK ir miesto komiteto Politinio švietimo namus, o partinė mokykla buvo kitoje vietoje.

²⁶ Romka, žinai, čia buvo atėję (rus.).

²⁷ O vat praše atrakinti (rus.).

Iškviečia mane po tų dviejų savaitių, tai aš tam vyrui sakau: „žinot, aš labai gerai pagalvoju. Jeigu jūs mane priversit bendradarbiauti su jumis, aš nusižudysiu. Geriau jūs to nedarykit.“ Tai jisai suprato, kad prakišo, nes per tas dvi savaites, jau darant šitą apsisprendimą, jeigu aš ir turėjau galų, tai galėjau paslėpti. Iš tiesų aš taip ir padariau. Aš rašiau dienoraštį – išvežiau jį į kaimą ir užkasiau į žemę. Ir, ačiū Dievui, degė ta daržinė, bet vis tiek nesudegė šitie popieriai. [nusijuokia] Viena dienoraščio sąsiuvinį, atrodo, jie vis dėlto yra paėmę. Bet manęs neprivertė. Taip kad jeigu kas nors norėjo pasipriešinti, tas šitą padaryt galėjo.

Bet porą žmonių iš savo inteligentų aplinkos žinau, nu kur už nieką, [su panieka] už rublius kelis, pranešinėjo. Tai va šitas man irgi visiškai įtelpa į mūsų inteligentijos paveikslą: yra pluri, neturi stuburkaulio.

Ir aš lygiai tą patį matau dabar, va šitoje idiotiško eurointegrovimosi, eurokomunistinio [nusijuokia] vienijimosi platformoje. Idiotų gauja, idiotų – banditų šaika. Vieni idiotai iš prigimties, o kiti idiotai – banditai, kurie pajuto, kad galima kažką pasitvarkyti. Bet vis tiek iš to tu nieko nepasidarysi, ilgainiui visa tai išseks – krachas neišvengiamas. Lygiai kaip sovietai neišvengiamai žlugo. Kai dabar aš jau keletą tokių fundamentalių knygų išstudijavau ir matau, kas iš tiesų ten vyksta, tai abejonių nekelia, kad tas projektas yra trumpas, geriausiu atveju ketvirčiui amžiaus. Tai maksimum, ir ne daugiau.

Tai vat inteligentija. Kur ji šiandien? Jos nėra. Jinai žino tikrai tą patį, ką darė tada: pūsti į tą pačią dūdą, kurią vienintelis dirigentas yra įdavęs ir natas išdalinęs. Ir pučia. Viskas. O mąstymo tai nėra, mąstymo – nėra.

V. K. *Ar tai sovietizacijos pasekmė, ar ir anksčiau inteligentija buvo tokia?*

R. O. Aš užtat ir sakau: kai Jūs paklausėte apie inteligentiją, tai aš sutikau, bet [jei] apie intelektualus, tai aš būčiau paklausęs pavardžių. Kaip nebuvo, taip ir nėra. Viena kitą galima būtų nurodyti. Intelektualą. O šiaip eruditų yra, ir menininkų, kaip jie dabar save vadina, kultūrininkų. Kitaip sakant, inteligentijos yra. Bet tai labai lengvai apibūdinama žodžiu „elitas“, kuris turi būti šeriamas, bet kuris pats pasidaryti valgyti nemoka.

V. K. *O kaip visuomenės sovietizacija? Jūs esate rašęs apie „okupuotąją sąmonę“.*

R. O. Tai aš matau jos įsikūnijimą dabar. Laisvės sąlygomis ji išsiplėtojo kaip veja, kuriai užtenka ir vandens, ir trąšų. Tikra sovietizacija ir įvyko būtent jau...

V. K. *...mąstymo lygmeny?*

R. O. Jo, mąstymo lygmeny įvyko tikroji. Tada, kada nebeliko draudimo, nebeliko skirties nuo anų, nuo okupantų. Kad [sovietai] yra okupantai, visi suprato, jokių problemų nebuvo. Per visus mano dienoraščius eina, nuo 1956 m. – okupantai ir niekaip kitaip. Bet... Kas iš to? Koks turinys, kokia sklaida šitų dalykų, į ką jie turi išsiversti, kaip mes turim elgtis, kaip gyvent? Nėra šitų projektų, užtat nėra ir valstybės projekto. Užtat einam kaip avinai. Tai yra tikroji sovietizacijos pasekmė. [įrašo pauzė]

...Labai dažnai ir valgydavom tenai, kol aš aspirantūroj buvau [1968–1973 m.]. Ten mes visą laiką pastoviai bendravom, Vytulis dar buvo toks ir [Rimantas] Jasas buvo. Vytulis yra visiškai apakęs, ir Jasas buvo prieš pabaigą visiškai apakęs. Bet buvo kaip Demokritas [šypsosi] – matė jisai viską aiškiau už bent kokį ten šviesuolį, šviesuoliu

save vadinantį. Oi šviesuoliai tamsuoliai, oi jie dar padarys Lietuvai bėdų.

V. K. *O kažkaip galima atskirti tuos, kurie, sakykim, vadinamieji šviesuoliai, nuo tų, kurie tikrai dirbo? Kaip juos galima atskirti? Pagal kokius kriterijus?*

R. O. Žinokit, galima atskirti pakankamai aiškiai. Tikrieji šviesuoliai buvo tie, kurie ir tada dirbo, ir liko dirbti. Pasidžiaugė kartu [Sąjūdžiu], bet nėjo į jokias pigias valdžias ir nėjo pardavinėti savęs už turtą. O visi, kurie prisipirko turto, netgi tie vadinamieji nepriklausomybininkai – šienas, o ne nepriklausomybininkai jie buvo. Pardavė Lietuvą, pardavė juodai. Juodžiausiai. Ir už skatikus. Judo skatikus.

V. K. *Kiek dabar tų tikrųjų šviesuolių? Kuri dalis?*

R. O. Nežinau, nežinau. Aš dabar kaip tiktai pereinu prie pavardžių savo kasdieniniuose užrašuose, pradedu ryškintis, kas yra juodašimčiai, o paraleliai bandau galvoti, kas yra tie tikrieji. Negaliu dar atsakyti. Švaistytis pavardėmis labai atsakinga.

V. K. *O grynai kiekybiniu požiūriu, kurių daugiau?*

R. O. O Dieve! Ant rankos pirštų galima suskaičiuoti. Nežinau, man atrodo, kad galbūt... Galbūt jų yra daugiau, gal aš nepažįstu. Daugiausia tai jie šiandien beviltiškai nusivylę ir visiškai atsiriboję nuo to, kas dedasi. Nes matosi, kad nieko tu nepadarysi, vienas tu nieko nepadarysi. Kolektyviniu veikimu taip pat yra nusivylę. Todėl, kad kolektyvinio veikimo, išskyrus partinį, kol kas nėra. Organizacijos dar tiktai bando kurtis. Jų irgi nėra. Organizacijų pagrindinė bėda – aš dabar dalyvauju vadinamuosiuose pilietiniuose sambūriuose ir sąjūdžiuose tokiuose – tai irgi kol kas bestuburiškumas. Žmonės bijo pasakyti, kur yra riba, kurios peržengt negalima, tų pačių Vakarų

atžvilgiu. Jie bijo pasakyti. Ką reiškia „eiti oriai“? [*ironiškai juokiasi*] „Eikime oriai į Vakarus.“ Duos į akį bet kuris Ferhoigenas²⁸ ir tu eisi oriai.

V. K. *O dabar grįžtant prie „Perspektyvų“. Minėjote, kad Jūsų grupė labai gerai sutiko „Perspektyvas“. O kas konkrečiau patiko jų turinyje? Kryptis? Kaip įvardytumėte kryptį apskritai?*

R. O. Aš jau sakiau – daugiau tai, kad [rašyta] kur ir kaip mums eiti.

V. K. *„Perspektyvose“ buvo skelbiami [Gintauto] Iešmanto straipsniai. Ar neįteltėt atmetimo dėl jų kairiosios krypties, dėl pasivadavimo komunistais²⁹ ir panašiai?*

R. O. Žinokit, nebuvo. [Perskyra] komunistas – antikomunistas atsirado vėliau. Lietuvis ar ne lietuvis, lietuvis ar rusas – toks klausimas. Bent man. O aš, tarp kitko, turiu pasakyti, nebuvo nei komjaunuolis, nei pionierius, užtat vos iš mokyklos neišgrūdo. Bet trisdešimt trejų metų būdamas įstojau į partiją [1973 m.]. Ir paradoksas, absurdas, bet taip, nuėjau iki LKP CK biuro³⁰.

V. K. *Kaip Jums tai pavyko?*

R. O. Na, čia jau kita istorija. Trumpai. Aš maniau taip, kad sykį tu murkdaisi šūde, tai nebijok išsimurkdyti iki ausų. Svarbiausia – nenuskęsti. Ir padaryti per tą murkdyimąsi tai, kas yra galima padaryti tokiu būdu būnant. Ir aš manau, kad ta patirtis man iš tiesų pravertė. Davė mano nedraugams galimybių mane murkdyti kaip komunistą, bet man pačiam tai buvo ir šiandien [liko] labai stipri patirtis, nes aš viską žinau, kas ten dėjosi ir kaip ten dėjosi. Aš ėjau į Ministrų

²⁸ Giunteris Ferhoigenas – ES plėtros komisaras 1999–2004 m.

²⁹ G. Iešmantas dalį straipsnių „Perspektyvose“ pasirašydavo fiktyvios organizacijos *Lietuvos komunistų sąjunga* (už Lietuvos išstojimą iš TSRS) vardu.

³⁰ LKP CK biuro nariu R. Ozolas buvo 1989–1990 m. jai atsiskyrus nuo SSKP.

Tarybą dirbti todėl, kad norėjau pažiūrėti, kas tokie „daro socializmą“, kaip. Išeidamas po ketverių su puse metų aš žinojau – socializmo pastatyti išvis nėra įmanoma. Aš išėjau visiškai aiškiai žinodamas, konkrečiai žinodamas, ne filosofuodamas. Tai mano koncepcija buvo tokia: būnant partijoje, reikia atvesti Lietuvą su jos komunistų partija iki nepriklausomybės ir tada priversti partiją paklausti: ar atleidžiate? Jeigu neatleidžiate, tai bauskite. Todėl aš buvau už desovietizacijos įstatymą, kurį, deja, sustabdė ponas [Vytautas] Landsbergis. Tai šitą Jums gali paliudyti ir [Balys] Gajauskas, ir kiti, kurie dirbo prie šito įstatymo.

V. K. *O žinojote Iešmantą, kad toks yra, kai jisai buvo „Komjaunimo tiesos“ partinės organizacijos sekretorius? Teko girdėti, kaip jį iš ten su trenksmu išmetė 1974 m.? Kokį įspūdį tai paliko tada?*

R. O. Jo, žinoma. Kokį įspūdį? Šaunuolis. [šypsosi] Visi, kurie gaudavo į kaulus, būdavo šaunuoliai. Jie vienareikšmiškai teigiamai būdavo priimami. Iešmanto kelias irgi yra labai simptomiškas kelias, ir man, pavyzdžiui, visiškai suprantamas, visiškai [galvoja] toleruotinas.

Ir šiomis [dabartinėmis] sąlygomis aš sakau: jeigu tu eini į kokias nors eurostruktūras, koku nors valdininku Europos Sąjungoje nuo Lietuvos, tai tavo uždavinys yra vienas – padaryti, kad ana pusė greičiau žlugtų. Ir jokių kitokių. Tai va Iešmantas šiuo požiūriu taip ir darė tada. Lygiai tą patį dariau ir aš. Nepriklausomai nuo to, kaip ponas Landsbergis arba, sakykime, koks nors ponas, kas ten dar, [Antanas] Stasiškis ar dar kas nors [māno], nekalbant apie kokius nors apie tai rašančius žurnalistėlius.

V. K. *O kaip vertinote verstinės medžiagos gausą „Perspektyvose“? Ten jos buvo spausdinama gana nemažai.*

R. O. Visiškai normaliai, nes iš tiesų originalių dalykų padaryti buvo sunku.

V. K. *Ar neteko dauginti „Perspektyvų“ arba kitos savilaidos?*

R. O. Ne, neteko. Jeigu būčiau turėjęs dauginimo aparatą, galbūt ir būtų tekę. [nusijuokia] Tiesa, žmona perrašinėjo. Žmona [Irena Ozolienė] išvertė į lietuvių kalbą tą ukrainietiškąją studiją, perrašė mašinėle. Porą egzempliorių aš esu atidavęs, bet jeigu reikėtų dabar pasakyti, kam esu atidavęs – neatsimenu. Gerai, kad paklausėt, ar platinti teko. Kadangi man nebuvo priimtina platinti rusiškai [parašytus tekstus]. O žmona vertė, jina keletą knygų yra išvertusi ir išleidusi, tai aš ją priverčiau išversti ir šitą tekstą, nors žinojau, kad niekur neišspausdinsiu. Priverčiau perrašyti ir dabar yra ir jos ranka rašyta, ir mašinėle surinkta. Mes penkis egzempliorius darėm per kalnę, atsimenu, penktas buvo jau vos vos matyti.

V. K. *Dar toks klausimas, į kurį nelabai įmanoma atsakyti. Iešmantas teigė, kad jo idėjos, skelbtos „Perspektyvose“³¹, galėjo daryti įtaką Sąjūdžio veiklai, jo veikimo būdui. Ar Jūs matytumėte tokią galimybę?*

R. O. Susieti galima. Be jokios abejonės, susieti galima. Ir aš visiškai neprieštaraučiau tam siejimui todėl, kad tai irgi buvo bandymas rasti plyšį sienoje. Tai normalu. Bet kad tiesiogiai būtų stumtelėjusi Sąjūdį „Perspektyvų“ leidyba – ne, šito aš nedrįščiau sakyti. Tai tiesiog buvo vienas segmentas tėkmėje, kuri buvo žymiai platesnė. O kad ten buvo bandoma apibrėžti, tikslinti, determinuoti kažką, kas neaišku – jo, žinoma. Bet tai anaipol nesietina su Sąjūdžio ištakos teise.

V. K. *Ir idėjiškai jos irgi įtaką neturėjo?*

³¹ Visi jo „Perspektyvose“ spausdinti tekstai yra paskelbti: Iešmantas, G., 2001. *Kelio ženklas: Dialogai. Publicistika (1977–1979 m.)*. Vilnius: Logotipas, 256 p.

R. O. Ne, aš labai atsiprašau. Va šia prasme ir sakau, kodėl man „Perspektyvos“ buvo pakankamai artimos. Todėl, kad jos buvo, na, ta jų dvasia nebuvo anti- į praeitį. Jos buvo anti- į ateitį. Jos neatmetinėjo kai kurių tarybinių realijų kaip realijų, kurias reikia įveikti. Tai labai svarbu.

V. K. *Tokiu atveju kaip galėtumėt suskirstyt lietuvišką savilaidą? Į kokias nors sroves ar į kokius tipus?*

R. O. Žinokit, aš beveik sutikčiau su Genzelio skirstymu, kad buvo ta viena, orientuotoji į restituciją, ir kita – į nulinį variantą, kuriam reikia atrasti atsparos taškus pagal situaciją *ad hoc*.

V. K. *Tai čia „Perspektyvos“ ir būtų prie tos antros?*

R. O. Aš [taip] skirčiau „Perspektyvas“, taip.

V. K. *O kas dar būtų prie tos antros?*

R. O. [po pauzės] Nežinau. Man reiktų, matyt, pasistudijuoti giliau. Tiktai

ko galėčiau nepriskirti: „Aušros“ turbūt nepriskirčiau ir, savaime aišku, „Katalikų Bažnyčios kronikos“.

V. K. *O tokius pogrindinius leidinius kaip „Alma Mater“ arba „Pastogė“ teko skaityt?*

R. O. Jo, teko. Ne pastoviai, bene du numerius aš esu skaitęs.

V. K. „Alma Mater“?

R. O. Net ir nebeatsimenu dabar.

V. K. *O ko tuomet pasigedote? Ar iš viso ko nors pasigedote lietuvių pasipriešinimo judėjime?*

R. O. [po pauzės] Pasipriešinimo judėjime nepasigedau nieko, išskyrus viena: daugiau drąsos iš savęs. Visada rašto žmogus yra toks dvilypis: rašyti apie istoriją ir daryti istoriją. Tas, kas daro istoriją, tas nerašo. Tas, kas rašo – dažniausiai nepavyksta jos padaryt. Tada, kai istorija ėjo per mane, mano dienoraštis tuščias. Nes nebūdavo laiko.